

Валентина Титаренко,
кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови
Житомирського державного університету імені Івана Франка
ORCID: 0000-0003-1599-9964
ktytar@ukr.net

ПОЛЬСЬКОМОВНІ РИСИ В «ЗЕРЦАЛІ БОГОСЛОВІЇ» КИРИЛА ТРАНКВІЛІОНА-СТАВРОВЕЦЬКОГО

У статті проаналізовано взаємодію мовних систем – церковнослов'янської, староукраїнської та польської мов у тексті «Зерцало богословії» Кирила Транквіліона-Ставровецького. Аналізовані полонізми є показовими щодо їх ролі в системі тогочасної української мови, оскільки, по-перше, твір є оригінальним, а тому автор слова добирав свідомо, і серед них була значна частина полонізмів, які, відповідно, були складовою лексики автора, по-друге, письменник ставив за мету поєднати церковнослов'янську й просту мову, тобто тут не йдеться про польську мову, а саме про просту – староукраїнську, що теж є підтвердженням тому, що польські запозичення, котрі функціонували в «Зерцалі», були невід'ємним елементом тогочасної староукраїнської мови. Кирило Транквіліон-Ставровецький, викладаючи словенську та грецьку мови, цілком усвідомлював і протиставляв церковнослов'янську мову та староукраїнську, тому припускаємо, що міг і протиставляти староукраїнську й польську.

У тексті виокремлюється тричленна опозиція: ознаки властиві для старослов'янської мови, української й польської. Спостерігаємо на староукраїнському тлі явне панування рис, властивих для південнослов'янської групи, непоодинокі натрапляємо й на риси західнослов'янської. Наявні випадки, у яких ті ж самі слова чи словоформи відображають специфіку старослов'янської, української і польської мов.

Ключові слова: полонізм, церковнослов'янське, старослов'янська мова, запозичення, дублет, взаємодія мов.

Walentyna Tytarenko. Polskie cechy w Zwierrciadło teologii Cyryla Stawrowieckiego-Tranquillona

Artykuł analizuje interakcję systemów językowych – cerkiewnosłowiańskiego, staroukraińskiego oraz polskiego w tekście Zwierrciadło teologii autorstwa Cyryla Stawrowieckiego-Tranquillona. Analizowane polonizmy w pracy świadczą o ich roli w systemie ówczesnego języka ukraińskiego, ponieważ po pierwsze, dzieło jest oryginalne, dlatego autor świadomie wybierał wyrazy-polonizmy, które były częścią leksykonu autora, po drugie, pisarz w pracy dążył do połączenia języków cerkiewnosłowiańskiego oraz prostego, czyli nie chodzi tu o język polski, lecz języku prostym czyli staroukraińskim, co jest też potwierdzeniem zapożyczeń polskich, które funkcjonowały w Zwierrciadło teologii i były integralnym elementem ówczesnego języka staroukraińskiego. Cyrilo Stawrowiecky-Tranquillon, ucząc słoweńskiego i greckiego, był w pełni świadomy i przeciwstawiał języki cerkiewnosłowiański i staroukraiński, więc uważamy, że mógł przeciwstawiać staroukraiński i polski.

W tekście wyróżnia się trzyosobowa opozycja: cechy charakterystyczne dla języka starosłowiańskiego, ukraińskiego i polskiego. Nie zwracając się do metody kwantytatywnej, obserwujemy na starym ukraińskim tle wyraźną dominację cech charakterystycznych dla grupy południowosłowiańskiej i często spotykamy cechy grupy zachodniosłowiańskiej. Są przypadki, w których te same wyrazy lub formy wyrazów odzwierciedlają specyfikę języków starosłowiańskich, ukraińskich i polskich.

Wyrazy kluczowe: polonizm, słowiańszczyzna cerkiewna, język starosłowiański, zapożyczenie, dублет, interakcja języków.

Valentina Tytarenko. Polish-speaking features in "Zercalo bogoslovii" by Cyril Tranquillion-Stavrovetsky.

The article analyzes the interaction of language systems of Church Slavonic, Old Ukrainian, and Polish languages in the work "Zercalo bogoslovii" by Cyril Tranquillion-Stavrovetsky. The Polonisms analyzed in the work are indicative of their role in the system of the Ukrainian language of that time. Firstly, the work is original, and therefore the author chose the words consciously, and among them, there were numerous Polonisms, which accordingly were part of the author's lexicon. Secondly, in the work, the writer aimed to combine Church Slavonic and a common language, that is Old Ukrainian, which is also a confirmation that the Polish borrowings that functioned in the "Zercalo bogoslovii" were an integral part of the Old Ukrainian language. Cyril Tranquillion-Stavrovetsky, teaching Slovenian and Greek, was fully aware of Church Slavonic and Old Ukrainian and he contrasted them, so we assume that he could also oppose Old Ukrainian and Polish.

The work singles out a three-member opposition: the features, which are characteristic of the Old Slavonic language, Ukrainian and Polish. Without resorting to the quantitative method, we observe on the old Ukrainian background a clear dominance of the features inherent in the South Slavic group, and we often come across the features of the West Slavic group. There are cases in which the same words or word forms reflect the specifics of Old Slavonic, Ukrainian and Polish languages.

The research adopts various descriptive methods, specifically by the way of observation the lexemes of foreign origin were registered; the analysed borrowings were classified according to certain features by means of generalization and classification methods; the method of interpretation was applied to the main findings of the paper. The techniques of comparative and comparative-historical method are used to compare the linguistic phenomena in the analyzed work with the data of modern Slavic languages and dialects.

Keywords: *Polonism, Church Slavonicism, Old Slavonic language, borrowing, doublet, interaction of languages.*

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Вплив польської мови на українську аналізували в різні періоди й у різних стилях, однак, зважаючи на багатомірність наслідків польсько-українських контактів лише в лінгвістичному аспекті, деякі питання залишаються малодослідженими. Поряд із низкою проблем у вивченні запозичень (час проникнення, джерело, шляхи – прямі чи опосередковані, – причини запозичень) актуальне встановлення ролі таких слів у системі мови-реципієнта: та чи та лексема була одномоментною, характерною для ідіостилю творця тексту чи була активно вживаною в мові загалом і вступала в лексико-семантичні зв'язки з іншими словами, виконуючи номінативну, стилетвірну функцію тощо. На нашу думку, у цьому аспекті важливі студії, спрямовані на аналіз уживання польської мови авторами, які самі творили тексти, не залежачи від певних формулярів (ділові пам'ятки), певних прототипів (переклади) тощо. Одним із таких творів є «Зерцало богословії» Кирила Транквіліона-Ставровецького, полонізми якого не були предметом лінгвістичного вивчення. Про біографію Кирила Транквіліона-Ставровецького (? –) – поета, богослова, друкаря, філософа, викладача – відомо дуже мало. Поза нашою відомістю залишається дата народження, навчання (це могли бути римо-католицьке Львівське катедральне училище, Острозька тримовна гімназія, Замойська академія). Назва *Ставровецький* походить, імовірно, від топоніма Ставрів, можливо, саме там народився, згодом додав псевдонім *Транквіліон*, що з латини означає 'сумирний, спокійний' [9, с. 346]. Науковці з його доробку починають бароко в українській літературі, «саме творчість Кирила Транквіліона-Ставровецького відіграла чи не найголовнішу роль у становленні нової української проповідницької літератури. Творчості письменника у вітчизняному літературознавстві віддають одну з найважливіших ролей, якщо йдеться про зв'язок риторики з традиціями богослов'я і певними

реформаційними процесами всередині нього, оскільки саме він був одним із перших проповідників, хто спромігся на особливу інтерпретацію Святого Письма» [1, с. 3].

Найвизначніші напрацювання автора – «Зерцало богословії», «Евангеліє учителное» та «Перло многоцінное». Твір «Зерцало богословії» закінчений у 1614 році, а надрукований 1618 року в Почаєві.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання цієї проблеми та на які спирається автор. Творчу спадщину Кирила Ставровецького вивчали в різних аспектах: найбільше в літературознавчому (С. Азовцева, К. Борисенко, архієпископ Ігор Ісиченко, М. Возняк, С. Єфремов, Б. Криса, М. Кучинська, С. Маслов, В. Сулима, Л. Ушкалов, І. Франко, Д. Чижевський, В. Шевчук та інші дослідники), дещо філософському (Т. Трофименко та інші науковці), лінгвістичному (В. Мойсієнко, Г. Наєнко, О. Ніка та інші мовознавці) тощо. Більш детально ознайомитися з працями, у яких проаналізовано діяльність і творчі напрацювання митця, можна в літературознавчій розвідці С. Азовцевої [1], де авторка ставить мету «з'ясувати, які науковці і на яких проблемних рівнях досліджували творчу спадщину письменника; визначити специфіку кожного з етапів вивчення творчості Кирила Транквіліона-Ставровецького» [1, с. 3]. Вплив польської мови на текст «Зерцала богословії» не висвітлювався, описані вище наукові студії стосувалися більше інших творів («Учительне євангеліє», «Перло многоцінное») й рідше «Зерцала ...». Зауважимо, що окремі частини «Зерцала...» увійшли до «Учительного євангелія».

Функціонування полонізмів у староукраїнській мові загалом досліджували українські (Л. Гонтарук, Д. Гринчишин, С. Гриценко, Л. Гумецька, В. Мойсієнко, І. Огієнко, М. Рогаль, В. Русанівський, В. Шимановський та інші) та польські (М. Карплюк, Й. Кость, Т. Лер-Сплавинський, М. Лесів, С. Урбанчик та інші) мовознавці.

Формулювання мети та завдань статті. Основна мета статті – виявити й проаналізувати полонізми, ужиті в тексті «Зерцало богословії», передовсім звернути увагу на ті лексеми, які мають виразні ознаки польської мови як представниці західнослов'янської групи; з'ясувати, чи вживав автор питомі відповідники до польських дублетів і як така лексика співвідносилась у творі із церковнослов'янськими.

У процесі написання статті застосовано різні прийоми описового методу: шляхом спостережень виявлено лексеми іншомовного походження, за допомогою прийомів узагальнення та класифікації вибрані запозичення розподілено за певними ознаками, ужито й прийом інтерпретації результатів спостереження. Використано прийоми зіставного, порівняльно-історичного методу (порівняння виявлених мовних явищ в аналізованому тексті з матеріалами сучасних слов'янських мов).

Виклад основного матеріалу дослідження з обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Про те, що автор твору обирає мову / мови усвідомлено, прочитуємо з рядків, у яких К. Транквіліон зазначає, що має на меті писати не лише простою мовою, а й церковнослов'янською, і пояснює, що обирає дві мови, оскільки слов'янською пише матеріал церковного вжитку, але для доступності в читанні складні слова передає простою мовою: «Вѣдай ѿ то<,> ласкавь чител'никѣ<,> дла чоґо покладало в той книзѣ прости ѿзыкѣ ѿ словѣн'скій; а не все по<->простѣ. Та причина єсть<:> по<->словѣн'скѣ са клали слова бґослов'цжвѣ ѿ доводи Писма Сґго. а дрґгоє<,> ѿжѣ слова нѣкотоїи словѣн'ского ѿзыкѣ трѣднѣи на простиѣ ѿзыкѣ такѣже не лацно понати<,> іако то качество або іакости по простиѣ, ѿ мноґо таковоѣ найдѣтса, лѣчь простакоѣи все криво хотѣ ѿ на<->простиѣше, а моудрїи ѿ кривоє справити моґе»¹. Проте автор не наголошує на використанні польської мови, хоч у творі активно послуговується полонізмами. Письменник володів кількома

¹ Тут і надалі вказуємо сторінку оригіналу, який зберігається у відділі рідкісної книги Львівської національної бібліотеки імені В. Стефаника НАН України. Шифр: П / 2230.

мовами (українською, слов'яноруською, грецькою, а за деякими джерелами, ще й латинською), тому він міг вільно розмежовувати системи різних мов. Крім того, польська мова, яка активно функціонувала в той період у діловодстві, у світській літературі також була відомою, зрозумілою й усвідомлювалася як окрема лінгвосистема для Кирила Транквіліона. Однак автор не протиставляє її в написаному творі, коли описує використання ним мов, тому вважаємо, що в той період ужиті слова польського походження були невід'ємним елементом простої (староукраїнської) мови й були результатом польсько-українського білінгвізму.

Одна з визначальних рис, за якою протиставляються старослов'янська, українська та польська мови, – рефлексія сонорних у середині слова. У текстах ділового стилю XVI–XVII ст., писаних на північноукраїнській території, не виявили жодного слова, у котрому б відображалася зміна сонорних у середині слова, характерна для старослов'янської мови. У тексті «Зерцало богословії» наявна потрійна рефлексія – української, польської і старослов'янської.

Полонізмів з рефлексією сонорних порівняно з церковнослов'янськими неповноголосими формами в аналізованій пам'ятці не так багато. Низка слів польського походження не має в тексті варіантів ні українських, ні старослов'янських: *обро́томь* 135, *остро́жными* 179, *в' посре́кдъ* 83 / *в посро́дкдъ* 87, *превротность* 111, *превротныи* 18, *прѡмен* 87 тощо.

Відображена зміна *tort, *tolt, властива польській мові, у словах, до яких у тексті також наявні українські й/або старослов'янські відповідники, але автор надав перевагу полонізмам. В аналізованій пам'ятці виявили більше протиставлень на рівні польська – старослов'янська мови: використав Кирило Ставровецький лексему *злото* (стп. *zloto* [3 (II), с. 267]) 'золото' (*В то́мь домѣ вѣра с побѣжностью ѿ цнота: важнѣишаа, а́нѣж ли скарбы злѡта* 3; *ѿбо надѣ злѡто ѿ ка́менїе дорого́е ѿ над' пѣр'ла доро́ша* 6; *оулицѣ ѿ злѡта чѣстого* 192). Питома форма *золото* в тексті не засвічена, натомість частовживані церковнослов'янізми: *златый*, *зла́то* (*по пѣр'сѣ па́сы златыми* 67; *дла́ тоѿ ча́шѣ златоѿ ма́т'ки безѣцныи дѣти своѿ на блоудѣ продаю́тъ* 126; *та́ вели́кое ѿ дивно́е бога́ество, не ка́менїи мно́гоцѣнных ѿ зла́та сказа́тел'ного. ле́чь та́емницы вѣры стѡи* 5; *не соу́ще тебѣ зла́то, ѿ ѳѣмїа́ бѣлыи* 180 тощо). Інколи натрапляємо на різні рефлексії, ужиті поряд: *ѿ кѣли́ златыи*; *доста́токъ бога́ества; злѡта ска́бовѣ мно́жество* 121.

Полонізм *сромота* (п. *sromota* [11, с. 573]) 'сором, ганьба' наявний у словосполученні *вѣчная сромота*: *А прето зловрнымъ арїа́номъ ѿ пондрѣцомъ нехѡ бѣдетъ вѣчнаа сромѡта* 50; *потоптанѣ зе сромѡтою вѣчною* 169; *ѿ с посре́дкдъ дрѣговъ Бжѣих' вы́гнаны зе сромѡтою вѣчною* 203. Використано в тексті й старослов'янський відповідник *срамота*: *ѿ наготѣ ѿ ѿ срамотѣ ѿхъ покритѣтъ пла́мень* 134, також ужито варіант *срамъ*: *И та́къ ѿ слѣпѣцѣ слѣнца не ви́дитъ, а злы́и без' сра́ма до́брое гѣдитъ* 16. Виявлені інші форми з південнослов'янським рефлексом: *посра́мили* 172, *посра́млены* 52, *посра́мочень* 51 та західнослов'янським: *сромѡтныи* 204.

У досліджуваному тексті досить активно використовується слово *владза* 'влада': *Женѡ<,> сѣдѡчаа на смѡкѡ<,> пы́шно вѣра́наа; вла́дзѣ и го́рьдѡсть знаменоуѣ црѣва рѣмьского* 121; *ѿ тебѣ по́ мо́ць ѿ вла́дзѣ подѣданы* 106; *Та́а вишетѣница нечѣстаа, вла́дзѣ своѿ ширѡко простира́етъ в на́родѣхъ* 124–125. Прикметно, що автор сам подає відповідник *владза* до

церковнослов'янську *власть*: Шестыи <--> власти <--> влады 65. У кількісному вияві форма *власть* трапляється частіше: та єдина властію своєю всѣми обладаеть 28; а властію бѣською, аггѣловъ на хваленіе призавъ 46; анѣ противъ тыхъ не воюють, которіи под властію ихъ живдтъ в покою и дла того мѣромъ сдтъ названы 57; Шестыи <--> власти, ибо власть ихъ неоудержанна, нѣ єдиною хоудостю нижнихъ; съ властію бовѣмъ срѣтъ, къ властотворной силѣ бжтва 66 тощо. Питома польська форма *władza* була перекшталтована на чеський зразок з *-ла-*, як і в інших споріднених словах: *władać, własny*) (стп. *władza* [11, с. 704]) 'влада, панування'. У північноукраїнських пам'ятках ця лексема зафіксована в 1577 р. [2, с. 187], автори Словника української мови XVI–XVII ст. теж датують номен другою половиною XVI ст. [7 (4), с. 87–88].

Використовує полонізм *члонокъ* (п. *członek* [12, с. 78]) 'частина тіла' замість очікуваного старослов'янську *членъ*: не имѣтъ члонковъ телесныхъ 25; ижъ ведле своєи бытности многи члонки рѣзныи згодд и съединеніе съ собою имѣють 57; Єгда же иномъ лицѣ повѣдаетса, то зарѣзомъ заслона явлѣетса посрѣдѣ рѣзвма и слѣха, мова телесна <,> іако глѣтъ писаніе слѣжноє, и члоки при бжствѣ несложномъ и безътелесномъ 24. У «Зерцалі богословії» при кількарязовому вживанні польського відповідника церковнослов'янську не засвідчено жодного. Аналізований полонізм активно використовувався й у текстах ділового стилю, тричі виявлений укладачами Словника староукраїнської мови XIV–XV ст. [6 (II), с. 545].

У творі не виявлена українська форма *король* та похідні утворення, натомість є лише польські варіанти: *кржловъ* (п. *król* [10 (I), с. 824]) 'король' (и зась кржловъ перьскихъ звѣздою на поклоненіе призавъ 47), *кржлѣе* (с нею же виетеченство творѣтъ кржлѣе зѣмныи 120); *кржлѣвскдю* (и кржлѣвскдю крѣвъ с прѣхомъ мешѣетъ 126); *крлѣвство / кролѣвства* (Сѣдмъ главъ, сѣдмъ кржлѣвствъ 121; Тогда бовѣмъ Римъ вынесъа былъ повагою на всѣ кржлѣвства зѣмныи; и страше былъ всѣмъ свѣтѣ 121; и іако са мѣли многи стѣрѣны, и кролѣвства, наряды обернѣти до вѣри Хвы 180); *кржлѣвою / кролѣвою* (іа сѣжоу кржлѣвою 125; А цѣ рекла на сѣжд кролѣвою, то знаменуєтъ рѣскѣ того свѣта 125); *кролѣва* (Ѡ прѣкрѣснаѣ жѣ то, и чждѣвнаѣ црѣца, свѣтлого востѣка пѣни, и кролѣва новѣго Илѣ 166).

Рефлексацію польської мови відображено в слові *пру(ж)ны(и)* та похідних утвореннях (п. *próżny* 'даремний, марний' [10 (II), 803]), що походить від псл. * *porzdyń* [11, 486]) зі значенням 'порожній': але прона такѣвыхъ надѣа 196; Такѣвыи єсли са не ѡчистѣтъ покааніємъ, и не прѣстанѣтъ ѡ блюзнѣрства; тогда прожно са мають кѣсити ѡ то 197. Але пржжна такѣвыхъ надѣа 18 і тут же вживається питомий варіант: але и такѣвыхъ пороѣна дѣа 18. Відзначимо, що це єдине протиставлення на рівні польська – українська, пов'язане з явищем зміни сонорних, більшість варіантів становлять опозицію польська – церковнослов'янська.

В аналізованому творі вжито чимало варіативних форм у межах старослов'янська – українська мова. Одиначні вияви: *мрѣзомъ* (трѣтію стихією воздоухомъ, вѣтрами мрѣзомъ и знѣємъ 67) – *морѣзд* (и іако виннаѣ матица грона своі прикривѣетъ лістѣмъ, и стѣрежѣтъ ихъ ѡ заразливыхъ вѣтровъ, ѡ морѣзд, и оупалѣна сольнечнаго 153). Двічі

використано *власы* (*власы, сихъ хотѣ рѣждѣтѣ, не чѣютѣ болѣу* 100; *теръзѣюще власы своѣ* 133) і один раз *волосы* (*и волосы своѣ торъгаютѣ* 133).

Взаємодію на рівні старослов'янська мова – українська простежуємо й у варіантах: *младыи* 127 – *молодѣ* 25, *молодость* 24; *гла* 21 – *голосѣ* 127, *голосѣ* 136; *главна* 72 – *головного* 182, *головнѣйшихъ* 124; *слана* 88 – *солоность* 90; *страны* 90 – *сторонѣ* 186 тощо.

К. Ставровецький використав значно більше форм із рефлексом старослов'янської мови, які в досліджуваному тексті не мають ні українських, ні польських відповідників: *връжда* 77; *връжеи* 161, *вранѣ* 132, *врата* 183, *время* 26; *млѣко* 71, *градѣ* 48, *драгомѣ* 191, *дрѣвѣ* 100, *дрѣвѣсѣ* 11, *здрѣвоѣ* 221, *мракѣ* 134, *плѣмени* 129; *пламеноносное* 61, *прѣмна* 25, *стражѣ* 105, *храмина* 211, *хранитель* 133, *чрѣв* 164 тощо. У творі ми нарахували близько ста таких старослов'янізмів, не беручи до уваги їх форм.

Також маркером польської мови є рефлекс *ц* замість східнослов'янського відповідника *ч* на місці праслов'янських **tj*, **kt* (**gt*): *цнота* 3, *безѣцныи* 126, *залицѣли* 189, *зѣцность* 106, *зацнѣйшии* 195, *пѣ моцѣ* 106, *моцныи* 18, *моцѣрѣства* 65, *неѣшацовѣнѣное* 194, *оумоцнѣны* 62, *прѣзѣцномѣ* 190, *ѣбѣцовѣти* 20 тощо.

Аналізована давня рефлексія має в тексті двочленне протиставлення: поряд із польськими варіантами автор уживав старослов'янські: виявлено по одній формі *моцно* (*ѣповѣдаючи бѣтвѣ и воєвѣна наше, и ополчѣнѣе, къ дѣаволѣ и силѣмѣ ѣго, и властѣмѣ тѣмнымѣ. и протѣвѣ тѣхъ моцно воєвати* 136) та *моцно* (*и къ самѣмѣ прѣдѣлѣ непрѣстѣнѣного свѣта приближитѣса, и недѣтѣкнѣного бѣжѣства, рѣчѣнѣемѣ дѣткноутѣса, ѣко моцно смѣртномѣ створѣнѣю* 22); *немоцное* (*ѣко малѣнѣкое ѣтрѣчѣ и немоцное* 49) – *немоцного* (*и посмѣѣлисѣ з ѣго, ѣко з немоцного робѣка* 172); *ѣбѣцѣѣ* (*Тѣ слѣдѣжѣбникомѣ и любѣтѣлюмѣ своѣмѣ, ѣбѣцѣѣ мнѣѣго* 116), *ѣбѣцѣѣлѣ* (*вѣ зѣмлю ѣбѣтовѣнѣнѣю; котѣрѣю ѣбѣцѣѣлѣ на Бѣ самѣ собою и оустѣ всѣхъ стѣихъ прѣрѣкъ своѣихъ* 209) – *ѣбѣцѣѣхъ* (*ѣже жѣдалѣ ѣси досѣлѣ вѣрою, и оупѣванѣемѣ, сѣе прѣѣми ѣго же ѣбѣцѣѣхъ тѣбѣ дѣти* 215), *ѣбѣцѣѣнныи* (*и приимѣте ѣ ѣго дѣрѣ ѣбѣцѣѣнныи живѣтъ вѣчнѣи* 206).

Виявили одне слово з польським рефлексом *дз*, не адаптованим до українських фонетичних умов: *владѣ* 121 (стп. *wladza* [11, с. 704]) 'влада, панування' (*владѣ* 65, *владѣ* 106, *владѣ* 28).

Польськомовна звукосполюка *дл* відображена в лексемах: *оупадлого* 154, *пѣдлою* 23; *вѣстѣдливѣи* 204, *жрѣдло* 166.

Ознака *є* на початку слова замість українського *о* досить поширена в пам'ятці, але вона характерна й для старослов'янської мови, і для польської. До полонізмів зараховуємо *ѣднак* 44 (стп. *jednak* [10 (I), 584]) 'однак, проте', решту потрактуємо як церковнослов'янізи: *ѣзеро* 203, *ѣдинѣ* 33, *ѣдиниѣ* 26, *ѣдино* 33, *ѣдиноистѣтнѣю* 143, *ѣдинокнѣного* 45, *ѣдиносѣцѣѣ* 42, *ѣдиносѣцѣное* 43, *ѣднаково* 85, *ѣднѣ* 60, *ѣсѣнѣ* 92 тощо.

Характеризує польську мову відсутність вставного *л* після губного. Виявлено в запозиченнях з польської мови: *поганѣѣны* 38, *пѣстановѣна* 144, *пошлюбѣна* 163, *пошлюбѣна* 157, *в пошлюбѣнѣю* 162, у переважній більшості інших слів епентеза наявна: *колѣблючи* 18, *кѣплѣнѣного* 194, *коуплѣтѣ* 197, *ловѣлѣнѣна* 74, *неѣбѣѣмлѣма* 26, *ѣбѣѣмлѣтѣ* 26,

об'ємлемо 62, обживлѣтъ 97, оставленъ 185, погблѣтъ 132, поста́влю 130; поставлѣнны 215, ѿ поставлѣню 84, приѣмлетъ 97, приставленъ 67, приставлены 67, приѣмлетъ 155, съставленъ 96, съставлено 96, съставляются 90 тощо.

З польської мови проникали іменники чоловічого роду на *-ця (-ца)* [5, с. 311; 4, с. 10]: бѣгомѣца 7, да́вцѣ 94, держа́вца 109, дѣхобѣрѣца 178, зра́дца 126, свѣтода́вца 146, спра́вца 159 тощо.

Часто вживав письменник закінчення *-ове / -еве* в називному відмінку множини іменників чоловічого роду, які були активовані під впливом польської мови: вола́вѣ 86, ві́ровѣ 14, вра́новѣ 130, зѣбрѣ́евѣ 86, и́льгарѣ́евѣ 73, катѣ́евѣ 205, ка́цѣрѣ́ми́стрѣ́евѣ 177, крѣ́жлѣ́евѣ 120, лѣ́вѣ 133, потѣ́ке́евѣ 178, те́блѣ́кѣ́евѣ 30, тира́новѣ 132, ша́рѣ́начѣ́евѣ 203 тощо. Натрапляємо на варіативне написання в одному й тому самому слові: *литѣ́ра́кѣ́евѣ 145* и *лѣ́тѣ́ра́цы 146*; різні закінчення використано в одному реченні: *Такѣ́выи крѣ́жлѣ́евѣ и́ кнѣ́сѣ́, ста́ндѣ́тъ з не́ма́лымъ по́чтомъ лю́дѣ́ своѣ́го, предъ́ майста́тѣ́ бѣ́жѣ́имъ 199; а́но крѣ́жлѣ́евѣ зе́мнымъ, на́рѣ́ды и́ ꙗзы́ци зба́вѣ́ннымъ, и́дѣ́тъ в дѣ́вной сла́вѣ́ и́ свѣ́тлости 205.*

Кирило Ставровецький поодинокі застосовував сполонізовані дієслівні форми: *мнѣ́ма́мъ 22, не ѣ́стѣ́мъ 125, нма́ишь 28* тощо, які значно частіше були поширені в текстах ділового стилю.

У дієсловах з основою на шиплячий приголосний суфікс *-е-* переходить в *-о-*, мабуть, теж під впливом польської мови, оскільки для живого мовлення це явище було невластивим, це підтверджує факт їхнього відмирання в подальшому [2, с. 11; 4, с. 261]: *затрачо́ныхъ 133, незвѣ́тажѣ́оного 167, поса́жѣ́оный 8, приро́жѣ́оно́ндо 69, спѣ́стошѣ́оны 126* тощо.

У творі багато прислівникових утворень на *-є*: *влас́не 133, доброво́льне 74, доскона́ле 50, згодли́ве 180, зго́дне 60, и́стѣ́тне 33, лицѣ́мѣ́рне 217, персонá́льне 33, побѣ́жне 199, пота́ємне 124, правди́ве 19, пра́ве 123, свобѣ́дне 66, слѣ́дине 122, сполѣ́чне 146, спо́льне 145, телѣ́сне 174* та інші, які серед мовознавців не мають єдиного трактування: на думку одних, вони утворені на власному ґрунті, інші ж вважають, що поширилися під впливом польської мови. Наявні й такі форми на *-о*: *достѣ́йно 6, по́льно 125, та́йно 127, ла́чно 9, мо́чно 136, зарѣ́вно 137, кѣ́дно 138, подѣ́бно 150, не́дарѣ́мно 159, ꙗ́сно 178, зѣ́мѣ́ 80 і зѣ́мно 80* та ін.

Не виявили польського відповідника *a*, замість українського *ε* (графічне позначення *ε, и, ѣ*) на місці псл. *ě, слів із буквосполученнями *ен* або *он* на позначення носових, польських відповідників на місці праслов'янських **trьt, *tlьt (*trьt, *tlьt), *br, *ьl*, рефлексів, пов'язаних з існуванням та занепадом зредукованих, слів із *ш* на місці праслов'янського *vьx, котрі теж поширені в староукраїнських пам'ятках інших стилів досліджуваного періоду.

Висновки й перспективи дослідження. У тексті наявні виразні риси польської мови на фонетичному та морфологічному рівнях, які ілюструють рефлексію різних процесів, характерних для західнослов'янської групи мов загалом або для польської зокрема. Попри таке різноманіття маркерів польської мови майже всі вони мають у тексті релевантні ознаки старослов'янської або української. Характерно, що протиставлення наявне переважно на рівні польська – церковнослов'янська мови (зміна сонорних у середині слова, рефлексії **tj, *kt (*gt)*), в одному випадку засвідчено варіантність польська форма – українська. Усі польськомовні форми в кількісному вияві поступаються церковнослов'янським. Взаємодія трьох мовних систем у тексті виявляється на різних рівнях. Відзначені в «Зерцалі богословії» польськомовні риси властиві загалом тогочасним староукраїнським пам'яткам і вказують на результати польсько-українського білінгвізму. У Староукраїнському словнику XIV–XV ст. і

в кількісному, і в різноплановому аспектах такі риси представлені меншою мірою. Виявлені ознаки впродовж свого розвитку не стали складовими системи української мови, крім запозичених лексем польського походження.

Аналізовані полонізми є показовими щодо їх ролі в системі тогочасної української мови, оскільки, по-перше, твір є оригінальним, а тому автор слова добирав свідомо, і серед них була значна частина полонізмів, які, відповідно, були складовою лексики автора, по-друге, письменник ставив за мету поєднати церковнослов'янську й просту мову, тобто тут не йдеться про польську мову, а саме про просту – староукраїнську, що теж є підтвердженням тому, що польські запозичення, котрі функціонували в «Зерцалі», були невід'ємним елементом тогочасної староукраїнської мови. Кирило Транквіліон-Ставровецький, викладаючи словенську та грецьку мови, цілком усвідомлював і протиставляв церковнослов'янську мову та староукраїнську, тому припускаємо, що міг і протиставляти староукраїнську й польську.

Список використаних джерел та літератури

1. Азовцева С. В. Творчість Кирила Транквіліона-Ставровецького в історико-літературних працях XIX–XXI століть. *Наукові записки Харківського національного педагогічного університету ім. Г. С. Сковороди. Сер.: Літературознавство*. 4. 2013. С. 3–8.
2. Волинські грамоти XVI ст. / упорядн. В. Задорожний, А. Матвієнко. Київ, 1995. 245 с.
3. Етимологічний словник української мови : у 7 т. / за ред. О. С. Мельничука. Київ : Наукова думка, 1982–2012. Т. 1–6.
4. Керницький І. Система словозміни в українській мові. Київ, 1967. 288 с.
5. Огієнко І. (Митрополит Іларіон). Історія української літературної мови / упорядн. М. Тимошик. Київ : «Наша культура і наука», 2001. 440 с.
6. Словник староукраїнської мови XIV–XV ст. : у 2 т. / ред. кол.: Д. Г. Гринчишин, Л. Л. Гумецька (голова), І. М. Керницький. Київ : Наукова думка, 1977–1978.
7. Словник української мови XVI – першої половини XVII ст. Львів, 1994–2013. Вип. 1–16.
8. Тимченко Є. Матеріали до словника писемної та книжної української мови XV–XVIII ст. : у 2 кн. / підг. до видання В. В. Німчук та Г. І. Лиса. Київ–Нью-Йорк. 2003.
9. Шевчук В. Муза Роксоланська: Українська література XVI–XVII століть : у 2 кн. Книга перша: Ренесанс. Раннє бароко. Київ : «Либідь», 2004. 400 с.
10. Bańkowski A. *Etymologiczny słownik języka polskiego*. Warszawa, 2000. Т.1–2.
11. Boryś W. *Słownik etymologiczny języka polskiego*. Kraków : Wydawnictwo Literackie, 2005. 863 s.
12. Brückner A. *Słownik etymologiczny języka polskiego*. Kraków : Wiedza Powszechna, 1957. 806 s.
13. *Słownik polszczyzny XVI wieku / komitet redakcyjny: S. Bąk, S. Hrabec, W. Kuraszewicz, M. R. Mayenowa, S. Rospond i in.* Wrocław–Warszawa–Kraków. 1966–2010. Т. 1–XXXIV.

References (translated & transliterated)

1. Azovtseva, S. V. (2013). *Tvorchist Kyryla Trankviliona-Stavrovetskoho v istoryko-literaturnykh pratsiakh XIX–XXI stolit* [Creativity of Cyril Tranquillion-Stavrovetsky in historical and literary rumors of the XIX–XXI centuries]. *Naukovi zapysky Kharkivskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu im. H. S. Skovorody. Ser.: Literaturoznavstvo – Scientific notes of Kharkiv National Pedagogical University. GS Frying pans. Ser.: Literary Studies* 4, 3–8 [in Ukrainian].
2. *Volynski hramoty XVI st. [Volyn diploma of the XVI century]*. (1995). V. Zadorozhnyi, A. Matviienko (uporiadn.). Kyiv [in Ukrainian].
3. Melnychuk, O. S. (Ed.) (1982–2012). *Etymolohichnyi slovnyk ukrayinskoï moyvy [Etymological Dictionary of the Ukrainian Language]*. (Vols. 1–6). Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
4. Kernytskyi, I. (1967). *Systema slovozmyny v ukraïnskii moyvi [The system of word change in the Ukrainian language]*. Kyiv [in Ukrainian].
5. Ohiienko, I. (Mytropolyt Ilarion). (2001). *Istoriia ukraïnskoi literaturnoi moyvy [History of Ukrainian Literary Language]*. M. Tymoshyk (uporiadn.). Kyiv: «Nasha kultura i nauka» [in Ukrainian].
6. Hrynchyshyn, D. H., Humetska, L. L., & Kernytskyi, I. M. (Eds.). (1977–1978). *Slovnyk staroukraïnskoi moyvy XIV–XV st. [Dictionary of Ukrainian Language of the XVIth – XVIIth centuris]*. (Vols. 1–2). Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
7. *Slovnyk ukraïnskoi moyvy XVI – I polovyny XVII st. [Dictionary of the Ukrainian Language of the XVI – I Half of the XVII Century]*. (1994–2013). issue 1–16. Lviv [in Ukrainian].

8. Tymchenko, Ye. (2003). *Materialy do slovnika pysemnoi ta knyzhnoi ukrainskoi movy XV–XVIII st.* [Materials to the dictionary of the written and book Ukrainian language of the XV – XVIII centuries]. V. V. Nimchuk & G. I. Lysa (uporiadn.). Kyiv–New York [in Ukrainian].
9. Shevchuk, V. (2004). *Muza Roksolanska: Ukrainska literatura XVI–XVII stolit: U 2 kn. Knyha persha: Renesans. Rannie baroko* [Muse of Roksolan: Ukrainian literature of the XVI – XVII centuries: in 2 books. Book One: The Renaissance. Early Baroque]. Kyiv: «Lybid» [in Ukrainian].
10. Bańkowski, A. (2000). *Etymologiczny słownik języka polskiego* [Etymological Dictionary of the Polish Language]. (Vols. 1–10). Warszawa [In Polish].
11. Boryś, W. (2005). *Słownik etymologiczny języka polskiego* [Dictionary Etymological of the Polish Language]. Kraków: Wydawnictwo Literackie [In Polish].
12. Brückner, A. (1957). *Słownik etymologiczny języka polskiego* [Dictionary Etymological of the Polish Language]. Kraków: Wiedza Powchesna [In Polish].
13. Bąk, S., Hrabec S., Kuraszkiewicz, W., Mayenowa, M. R., Rospond, S. et al. (Eds.). (1966–2010). *Słownik polszczyzny XVI wieku* [Dictionary of the Polish language of the 16th century]. (Vols. I–XXXIV). Wrocław–Warszawa–Kraków [In Polish].

Статтю отримано 04.09.2020 р.

Прийнято до друку 12.10.2020 р.